

□ SEMANUR ÖZTEMİZ

**HACETTEPE
UNIVERSITY**

TÜRKİYE NOGAYLARINA AIT DİLBİLGİSEL BELGELERE VE KÜLTÜREL MİRAS ÜRÜNLERİNE ERİŞİM ACCESS TO GRAMMATICAL DOCUMENTS AND CULTURAL HERITAGE PRODUCTS

Abstract

The Noghays are among the Turkish communities that continue to exist in limited areas. While they strive to protect their social identity with their unique way of life and various cultural heritage products, they are at risk of losing their local culture under the rule of the dominant culture and their language due to few speakers in number. In order to ensure the survival of both Noghay language and local cultural heritage products, it is inevitable to benefit from the opportunities offered by modern technologies in the processes related to the protection and access of cultural heritage products of Noghay Turks. In this study, techniques such as digitalization and open access intertwined with the concept of cultural heritage have been examined within the scope of the benefits to Noghay culture. The study is expected to contribute to the limited literature on this subject.

Keywords

Noghay Turks, Noghays, cultural heritage, access to the cultural heritage of Noghays Turks

Öz

Nogaylar, günümüzde varlığını sınırlı alanlarda devam ettiren Türk toplulukları arasındadır. Kendine özgü yaşam biçimi ve çeşitli kültürel miras ürünleriyle, toplumsal kimliğine sahip çıkma çabası veren bu topluluk, konuşurlarının sayıca az olması nedeniyle dilini; baskın kültürün egemenliği altında kaybolan özellikleriyle de yerel kültürünü kaybetme riskiyle karşı karşıyadır. Gerek Nogaycanın gerekse yerel kültürel miras ürünlerinin yaşatılabilmesi için, Nogay Türklerine ait kültürel miras ürünlerinin korunması ve erişimi ile ilgili süreçlerde modern teknolojilerin sunduğu imkânlardan yararlanmak kaçınılmazdır. Yapılan bu

çalışmada, kültürel miras kavramıyla iç içe geçen dijitalleştirme ve açık erişim gibi teknikler, Nogay kültürüne sağlayacağı yararlar kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın konuya ilişkin sınırlı literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Nogay Türkleri, Nogayca, kültürel miras, Nogay Türklerinin kültürel mirasına erişim

Giriş

Kültür emperyalizmi ve kültürün melezleşmesi gibi küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan kavramlar, baskın kültürler altında var olma/varlığını devam ettirme çabası gösteren kültürler için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Küresel kültüre karşı, yerel kültürün en etkin yollarla korunması gerektiğine dikkat çeken bu durum, erişim sürecinde de çağın koşullarına uygun yaklaşımları benimsemeyi gerekli kılmaktadır. Kültürün küresel teknolojilerin etkisiyle bütünleşen dinamik yapısı zamanla kültür ürünlerinin kime ve nereye ait olduğunu ya da hangi topluluk tarafından yaratıldığını tartışmalı hâle getirmiştir. Örneğin Mona Lisa'yı yaratıcısı olan Leonardo da Vinci'nin parçası bulunduğu yerel kültürle özdeşleştiren yaklaşım eseri İtalya'ya, gösteriminin gerçekleştiği coğrafyayla özdeşleştiren yaklaşım ise Fransa'ya mal etmektedir. Dahası, Mona Lisa'yı satın alan ve tablonun Louvre Müzesi'nde sergilenmesini sağlayan Kral François de "sahiplik" tartışmalarına dâhil edilmektedir. Mona Lisa'nın İtalyan kültürüne ait olmadığına ilişkin en güçlü iddialardan biri, eserin yaratıldığı 16. yüzyılda İtalya'nın henüz birleşik bir ülke değil, farklı kültürlere ait toplumların oluşturduğu bir yerleşim alanı olarak görülmesidir¹

Hangi kültür? Kimin kültürü? soruları, zamanla daha çok sayıda kültürel miras ürünü için sorulabilme potansiyeli taşımaktadır. Gelecekte de var olmak isteyen kültürler için bu durum, yalnız kendi coğrafyası tarafından tanınan, "içine kapanmış" bir var olma anlayışını reddeder. Söz konusu karşı duruş, baskın kültürler altında varlığını koruma çabası gösteren topluluklar açısından daha meşakkatli bir mücadele gerektirmektedir.

Günümüzde varlığını yoğun olarak Konya, Eskişehir, Ankara, Afyon ve Adana gibi illerde devam ettiren Türkiye Nogayları, farklı kültürlerin etkisi altında öz kültürlerine ve dillerine bağlı kalmaya çalışan topluluk örnekleri arasındadır. Nogaylar gerek dernek düzeyinde örgütlenerek, gerekse bireysel ilişkilerini güçlendirerek gelecekte de "var olma" çabalarını devam ettirmektedirler.² Bu çalışmada kültürel miras, dijitalleştirme ve açık erişim konuları Nogayca ve Nogaylara ait kültürel miras ürünleri kapsamında değerlendirilmiştir. Geniş kapsamlı bir literatür taramasına dayanan bu çalışmada, Türkiye Nogayları Projesi'ne ilişkin bilgilerden de yararlanılmıştır. Çalışmanın konuya ilişkin sınırlı literatüre katkı sağlaması ve evrensel düzeyde erişimi olanaklı kılan teknolojik çözümlerle kültürel mirasın korunmasının mümkün olduğuna dikkat çekmesi beklenmektedir.

¹ <https://www.quora.com/Why-is-the-Mona-Lisa-located-in-France-and-not-Italy>

² Türkiye Nogayları 2019.

Kültürel Miras

'Kültürel miras' kavramının ana bileşenlerinden kültür, Latince "yetiştirmek, büyütme" gibi anlamlara gelen *colere* sözcüğünden türemiştir (Alakuş 2004). Diğer tüm sözcükler gibi zamanla semantik açıdan değişime uğrayan kültür, 18. Yüzyıldan itibaren bir ulusun ya da topluluğun özgün yapısını, düşünce ve değer birliğini ifade eden zihinsel, sanatsal, teknik ve felsefi ürünler bütünü olarak tanımlanmıştır (Özlem 2000: 143). Kültürü toplum veya bir sosyal gruba özgü maddi, manevi, entelektüel ve duygusal özelliklerin tümü olarak kabul eden Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)³, kavramın kapsamına sanat ve edebiyatın yanı sıra yaşam biçimi, değerler sistemi, gelenek ve inançların da dâhil edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kültürel miras kavramının ikinci unsuru olan miras Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre; "1. Birine, ölen bir yakınından kalan mal mülk, para veya servet, kalıt, bırakıt, tereke. 2. Kalıtım yoluyla gelen herhangi bir özellik. 3. Bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey." anlamlarına gelmektedir.⁴ Kültür ve miras kavramlarını bir araya getiren "kültürel miras", toplumların bilgi ve deneyimleri sonucunda oluşan ve çeşitli yollarla korunarak sonraki nesillere aktarılan somut ya da somut olmayan ürünlerdir (Öztemiz ve Yılmaz 2018: 1647). UNESCO'nun yaklaşımıyla kültürel miras; kuşaktan kuşağa aktarılan, tüm kültürlerle ve insanlığa ait sanatsal ya da sembolik, maddesel simgeleri ifade etmektedir.⁵ Toplumsal özellikleri zaman ötesine taşıyarak, toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel yönleri hakkında bilgi veren tüm eserler, kültürel miras kapsamına alınmaktadır.⁶ Bu bağlamda kültürel miras ürünleri, geçmişten günümüze ulaşan değerlerin, inançların, bilgilerin ve geleneklerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.⁷

Dil, folklor, gelenekler, bilgi vb. ürünler kültürel mirasın somut olmayan yönünü; bina, anıt, kitap, sanat çalışmaları gibi eserler ise somut yönünü oluşturmaktadır (Öztemiz ve Yılmaz 2018: 1647). Somut olmayan kültürel miras, doğal ve sosyal bağlam içerisinde hâlâ yaşayan ve uygulanan pratikleri içerir. Bu tip miras ürünleri, toplulukların öz kimliğinin bir parçası olup, yaşam biçimlerinin çağdaş ve geleneksel algısını yansıtır (Yin 2009).

Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut olmayan kültürel miras, bir diğer isimle "yaşayan miras", farklı kültürlerle özgü gelenek-görenek ve uygulamaları içerir. Bunlar; anlatılan hikâyeler, kutlanan aile etkinlikleri, toplantılar, konuşulan diller, söylenen şarkılar, doğal alanlara ilişkin bilgiler, şifa gelenekleri, el sanatları, yenilen yiyecekler, inançlar ve benzeri kültürel uygulamaları kapsar.⁸

Dünyadaki kültürel çeşitliliği korumaya yönelik çabalarıyla tanınan UNESCO, somut olmayan kültürel mirasın tanımlanması, kapsamına dikkat çekilmesi ve korunması bağlamında birtakım dokümanlar yayınlamıştır. UNESCO tarafından kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne göre somut olmayan kültürel miras, toplulukların kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamaları kapsar ve kuşaktan kuşağa

³ UNESCO 2001

⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü 2019

⁵ UNESCO 2001

⁶ Müşerref 2009: 2

⁷ Avrupa Konseyi...2005: 75

⁸ Intangible Cultural Heritage Program, 2008.

aktararak sürekli biçimde yeniden yaratılır.⁹ Bu durum ilgili topluluklara kimlik ve devamlılık duygusu verir. Bu ifadeye göre somut olmayan kültürel miras alanları; sözlü gelenek ve anlatılar, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, el sanatları geleneği şeklinde ifade edilebilir (Lenzerini 2011: 101). Sözleşme, somut olmayan kültürel miras ürünlerinin öznel bir bakış açısıyla korunmasının önemini altını çizer, çünkü bu sermayenin gelecek kuşaklara aktarılması kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına saygıyı teşvik etmek anlamına gelir (Bernini 2014: 177).

Somut Olmayan Kültürel Miras Ürünü Olarak Dil

Bazı kuramsal çerçeveler dili, somut olmayan kültürün aktarımını sağlayan bir araç olarak görmekte; bazıları ise doğrudan somut olmayan bir kültürel miras ürünü olarak değerlendirmektedir. UNESCO'ya göre diller, somut olmayan kültürel mirasın aktarım rolünü üstlenen araçlardır.¹⁰ Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde dil, sözlü gelenek ve anlatıların var olmasına aracılık ettiği, kendisinin başlı başına bir kültürel miras ürünü niteliği taşımadığı gerekçesiyle kapsam dışı bırakılır. Sözleşmenin 2/a maddesinde belirtilen ifade ("*Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenek ve anlatıların...*") bu yaklaşımı destekler niteliktedir.

UNESCO'nun bu görüşü; dillerin, dilsel uygulamaların ve konuşma eylemlerinin kültürel kimliğin tanımlanmasında oynadığı role vurgu yapan Smeets (2004) tarafından eleştiriyile karşılanmaktadır. Smeets'e göre (2004: 156) dil, somut olmayan kültürel miras ürünlerinin nesilden nesile aktarılma sürecine sunduğu katkının yanı sıra, toplumsal kültüre özgü bilgi ve becerileri yansıtmaya değeri taşıyan, bu yönüyle kültürel mirasın somut olmayan yönünü örneklendiren bir üründür.

Dili kültürün ayrılmaz bir parçası olarak değerlendiren görüş, dil kullanımının sosyal hayatın temelini oluşturduğunu, konuşmanın başlı başına bir sosyal etkileşim olduğunu savunur. Bu nedenle dil, deneyimi temsil etmek/aktarmak için kullanılan bir araç olmasının yanı sıra, konuşulduğu sosyal ve kültürel bağlamın oluşumunda da çok önemli bir rol oynamaktadır, denilebilir (Duranti 2011: 42).

Dili araç olarak gören bakış açısı, dilsel çeşitliliğin azalmasını ya da zayıf dillerin yok olmasını birtakım gerekçelere bağlarken diğer yaklaşımlar, sürdürülebilir dilsel çeşitliliği desteklemektedir. Güçlü dillerin, yok olma tehlikesi taşıyan zayıf diller üzerindeki baskın hâkimiyeti üç faktörün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlar:

- Dil emperyalizmi ve küreselleşme (dilsel hiyerarşide egemen dilin, hâkim olanın lehine belirlendiği durum -dil'in imparatorluğun yoldaşı olduğu anlayışı-),
- Ulus devlet modelinin yayılması (ulusal düzeyde ortak/baskın olan bir dilin benimsenmesi ve ulusal dil politikalarının egemen dil odaklı hazırlanması)
- Dil değişimi/dil kayması (güçlü dilleri destekleyen ekonomik, politik, kültürel ve siyasi nedenler ile kentleşme, küreselleşme, yer değiştirme gibi etkenlerle dilin kayması) şeklinde ifade edilebilir (Bernini 2014: 170).

⁹ UNESCO 2003

¹⁰ UNESCO 2003

Sıralanan bu etmenler, gerek kültürel mirasın aktarım rolünü üstlenen bir araç olarak, gerekse konuşurlarına kazandırdığı kültürel kimlik yönüyle başlı başına bir miras ürünü olan dilin, günümüz koşullarına uygun biçimde korunması ve gelecekte de varlığını sürdürebilmesi için dijitalleştirme başta olmak üzere, gelişen teknolojilerin sunduğu imkanlardan yararlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Kültürel Miras Ürünlerinin Dijitalleştirilmesi

1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren gelişimi hız kazanan ve günümüzde mobil teknolojilerin de eklenmesiyle farklı boyutlar kazanan bilgisayar ve iletişim teknolojileri, veri miktarında meydana gelen artışın temel gerekçeleri arasındadır. Söz konusu teknolojiler aynı zamanda, verilerin sağlanması, düzenlenmesi, saklanması, analizi ve paylaşılması gibi süreçler üzerinde de kolaylaştırıcı etkiler sunmaktadır. World Wide Web'in gelişimi, bilginin dijital platformlarda paylaşımı ile ilgili yeni olanaklar yaratmıştır. Görüntüleme teknolojisine olan ilginin hızla arttığı ve dijital görüntüleme araçlarının daha ekonomik bir düzeye ulaştığı bu dönemde, dijital platform geliştirmeye yönelik uygulamalar çoğalmıştır (Öztemiz 2016: 11).

Üretildikleri ortama ya da biçime göre veriler, analog ve dijital olmak üzere ikiye ayrılır. Temsil ettikleri şeyi analog veriler, doğrudan; dijital veriler ise 0'lı ve 1'li sayılar yoluyla gösterir (Şahbaz, Alpaslan ve Sökmen 2014: 2). Analog veriler, çeşitli süreçlerden geçirilerek dijital yapılara dönüştürülebilirler. Dijitalleştirme kavramı ile açıklanan bu süreç, analog bir dokümanın tarayıcı ile taranarak bilgisayarlarca anlaşılabilir bir yapıya dönüştürülmesi işlemlerini kapsamaktadır. Süreç olarak dijitalleştirme, elektronik sistemler tarafından algılanamayan bilgilerin söz konusu sistemlerce algılanabilir bir biçime çevrilmesiyle tamamlanmaktadır (Öztemiz 2017: 22).

Dijitalleştirmenin nedenleri üzerine odaklanan çoğu çalışmada şu unsurlar ön plana çıkar:

- Dijitalleştirme işlemlerinin öncelikli sebeplerinden biri, erişimi artırmaktır.
- Dijitalleştirme kültürel miras ürünlerinin uzun süre korunmasını ve gelecek nesillere güvenle aktarılmasını sağlar.
- Daha özel bir koleksiyon geliştirmeye yönelik talepleri karşılar.
- Sayısı her geçen gün artan kullanıcı gruplarına, yaşam boyu öğrenme ve eğitimle ilgili hizmetler sunar.
- Kurumların teknik altyapı ve personel kapasitesini artırmalarını sağlar.
- Sanal koleksiyonlarla dünya genelinden erişilebilir olmayı sağlar.
- Diğer kurumlardaki paydaşlarla ekonomik açıdan avantaj sağlayacak ortak yaklaşımlar benimsemeye fırsat verir.
- Finansal fırsatlar yakalama avantajı sunar. Örneğin finansman kaynağı olabilecek bir program uygulamak ya da belirli bir proje yürütmek.¹¹

Kültürel miras odaklı araştırmalar yapan teorisyenlere göre, sözlü gelenekler ve folklor, el sanatları, diller gibi miras alanları bilhassa küreselleşmeyle bağlantılı sorunlar nedeniyle tehdit altındadır ve bunların korunması şarttır. Geleneksel kültürel miras yönetim yaklaşımının benimsediği fiziksel koruma, kültürel varlıkların toplanması, belgelenmesi ve arşivlenmesi

¹¹ IFLA 2002: 6-7.

yoluyla saklanması içerir (Bouchenaki 2003). Yine geleneksel yaklaşımda, somut olmayan kültürel mirasın erişimi sözlü iletme dayalı olduğundan, erişim koşulları ve süresi yaratıcıları ve topluluk üyeleri ile yakından ilgilidir. Somut olmayan mirasın belgelenecek korunması, sözlü formdan ses veya film kayıtlarına çeviri yapılmasını gerektirir. Dokümantasyon süreci farklı formatlarda bulunan somut olmayan kültürel mirasın dondurulması her ne kadar orijinal biçiminden uzaklaşmak gibi algılsa da, bu durumun bir tür koruma yöntemi olduğu belirtilmelidir.¹² Ancak fiziksel ortamla sınırlı tutulan koruma yaklaşımları, somut olmayan kültürel miras ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarımını ve uzun süre saklanması kısıtlamaktadır. Bu durumun temel nedeni, somut olmayan kültürel miras ürünlerinin diğer nesillere aktarım sürecinde, söz konusu ürünlere ilişkin özel bilgi ve becerilerin kişiden kişiye kazandırılması anlayışının benimsenmesidir. Bu kapsamda somut olmayan kültürel miras ürünlerinin görsel reproduksiyonlarının dijital platformlar üzerinden erişilebilir hâle getirilmesi, uzun süre erişim ve koruma bağlamında etkili çözümler üretebilir. Somut olmayan kültürel miras ürünlerinin dijital tanımlayıcılara dayalı anlatımı, orijinal formunu olduğu gibi yansıtmayabilir, ancak aktarıcılarının ömrü ya da becerileriyle sınırlı bir yaşam süresine sahip olmayacağı açıktır. Somut olmayan kültürel mirasın dijital platformlar üzerinden erişilebilir olmasını sağlamak, kültürel mirasın uzun süre korunmasını ve tanınabilir hâle getirmenin yanı sıra toplulukların yerel kültürlerine ilişkin farkındalıklarını da artırır.

Ulusal düzeyde bir durum değerlendirilmesi yapıldığında, Türkiye’de kültürel miras ürünlerinin dijitalleştirilmesi uygulamalarında karşılaşılan pek çok problemin olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

1. Kurumlardaki korumacı tutum ve farkındalık eksikliği: Yüksek maliyetin yanı sıra dijitalleştirme uygulamalarının eserlerin korunmasına engel olmadığına yönelik farkındalık eksikliği, kurum ve kuruluşların dijitalleştirme yaklaşımına uzak durmasına neden olmaktadır (Türkiye Bilişim Derneği 2014).
2. Yasal yapı ile ilgili sorunlar: Mevcut yasal düzenlemelerin yetersizliği.
3. İş birliği istekliliği ve örneklerinde eksiklik.
4. Her kurumun dijitalleştirme konusunda bağımsız çalışıyor olması, bu konuya liderlik yapacak, eş güdüm sağlayacak bir kurumun olmaması.
5. Standartların eksikliği (üstveri, teknik şartname vb.).
6. Ulusal bir politikanın belirlenmemiş olması.¹³

Bu sorunların çözülmesi, gerek topluluklara özgü yerel kültürlerin gerekse ulusal kültürün kitlesel düzeyde erişimine ve Türkiye’nin kültürel kimliği ile uluslararası platformlarda yer edinmesine ve tanınmasına anlamlı katkılar sağlayabilir (Öztemiz 2017: 46).

¹² Tupja vd. 2016: 3.

¹³ Yılmaz 2012.

Kültürel Miras Ürünlerine Açık Erişim

Tarihi bir ülkenin ortak hafızasıdır ve bu hafızanın ürünleri yine o hafızayı yaratan ülke insanına aittir. Bilgiye zaman, mekân ve platform ayrımı gözetmeksizin, engelsizce erişebilmeyi bekleyen günümüz kullanıcılarının kültürel miras ürünlerine erişim tercihi de özgürlük yanlı uygulamalardan yanadır.

Son yıllarda kültürel bellek kurumlarında açık erişim uygulamalarının yaygınlaştığı bilinmektedir. Örneğin Amsterdam'da açık stratejisini benimseyen Rijksmuseum, 125.000 sanat eserini çevrimiçi ziyaretçilerin kullanımına açmıştır. Bu sayede kullanıcılar, müze kaynaklarını görmenin yanı sıra, telif hakkından muaf eserleri bilgisayarlarına indirip istedikleri gibi kullanabilmektedirler.¹⁴ Bir diğer örnek ABD Baltimore'da bulunan Walters Art Museum'dur. Müze 2.642 sanat eserini kendi sitesi üzerinden açık erişime sunmaktadır. Telif hakkı "creative commons" ile korunan bu eserler, kullanıcılar tarafından kaydedilebilmekte ve kullanılabilir. Müzede bulunan "Doğu El Yazmaları Koleksiyonu"; Osmanlı, Safevî ve Babürler dönemlerine ait çok sayıda eseri kapsamaktadır.¹⁵ Benzer şekilde The Metropolitan Museum of Art, koleksiyonuna açık erişim sunmaktadır. Ayrıca müze eserlerini "issuu.com" üzerinden de erişime sunmaktadır. Açık erişime sunduğu sanat eserlerini kullanıcıların kendi galerilerine kaydetmelerine olanak sağlayan Google Cultural Institution, bu bağlamda verilebilecek bir diğer örnektir. Son yıllarda ön plana çıkan bu gelişmeler, insanların kendi yarattığı kültüre internet üzerinden özgür ve sınırsız bir biçimde erişebilmeleri için açık erişimin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Türkiye'de dijital kültürel mirasa açık erişimle ilgili en büyük engellerden biri, telif haklarına ilişkin sorunlardır. Türkiye'de dijital kültürel miras ürünlerinin telif hakkı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile korunmaktadır.¹⁶ Kanun; dijital belgeler, telif hakları ve kültürel miras ürünleri açısından değerlendirildiğinde öne çıkan unsurlar şöyledir: Basılı ya da elektronik ortamda oluşturulan ya da sonradan dijitalleştirilen fikir ve sanat eserleri, aralarında hiçbir ayırım yapılmaksızın aynı telif haklarına sahiptir.

- Telif hakları; bilim, edebiyat, fotoğraf, sanat ve sinema eserleri için eser sahibinin yaşamı boyunca ve ölümünden sonra 70 yıl süreyle geçerlidir. Veri tabanları için ise bu süre 15 yıllı sınırlıdır.
- Eserinin yayınlanması ve süresi hakkında karar verici eser sahibidir. Ülke kültürü için önemli bulunan eser, telif hakları gözetilmek suretiyle kamuya sunulabilir.
- Kültür mirası kapsamında yer alan tüm eserler, Derleme Kanunu'na tabidir.
- Telif hakları ihlal edilen her eser için Cumhuriyet Başsavcılığınca yaptırım uygulanır.
- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun 32-35. maddeleri arasındaki hükümler, yazar/yaratıcı haklarının genel menfaat nedeniyle kısıtlanabileceği yönündedir. Bu kısıtlamalara neden oluşturan etkenlerden biri de eğitim, öğretim gibi amaçlarla eserlere temsil serbestisi sağlanabileceği şeklindedir.

2014 yılında yapılan bir değişikliğe göre, Bakanlar Kurulu kararı ile ülke kültürü için önemi haiz görülen eserler üzerindeki haklar, hak sahiplerinin uygun bir bedel talep etme hakları saklı

¹⁴ Pachali 2014.

¹⁵ Öztürk 2015.

¹⁶ Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu 2014

kalmak kaydıyla, eser sahibinin ölümünden sonra, koruma süresinin bitiminden önce, kamuya mal edilebilir. Bu hususta karar verilebilmesi için eserin, Türkiye’de veya Türkiye dışında Türk vatandaşları tarafından vücuda getirilmiş olması gerekir.¹⁷

Yasal düzenlemelerde, telif hakkı koruması içinde olmalarına rağmen sahipleri bilinmediği, bulunmadığı veya bu kişilerle iletişime geçilemediği için kullanılmaları hususunda izin alınamayan yetim eserlerle (orphan works) ilgili boşluklar bulunmaktadır. Avrupa’da uzun bir süre kültürel bellek merkezlerinin yetim eserlere erişimle ilgili sorununun mevcut sistemler tarafından dikkate alınmadığı, ancak yakın geçmişte söz konusu eserlerin erişilebilir olmasını sağlayacak bir çözüm üretildiği bilinmektedir.¹⁸ Bu bağlamda, eserlerin hak sahiplerine ilişkin karmaşık sürecin çözülmesi görevini üstlenen Avrupa Komisyonu, 25 Ekim 2012’de kabul ettiği bir direktifle;

- Yetim eserlerin koruma, yenileme, kültürel gelişim ve eğitim gibi amaçlarla kamu yararına sunulması,
- Bu eserlerin kamunun erişimine sunulmasının dijitalleştirme, indeksleme, kataloglama, koruma ve yenileme amaçlarıyla çoğaltma ile sınırlı olduğu,
- Hak sahiplerinin eserin kullanımından itibaren 5 yıl içerisinde ortaya çıkmaları hâlinde kendilerine maddi haklarının ödenebileceği,
- Belirlenen sürede hak sahipleri ortaya çıkmayan yetim eserlerden elde edilen gelirin nasıl kullanılacağına üye ülkelerin karar vermesi gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁹

2011 yılında gerçekleştirilen LOD-LAM (Linked Open Data Library Archive Museum) Zirvesi’nde, telif düzenlemeleriyle ilgili konulara dikkat çekilmiştir.²⁰ Open Data Commons Public Domain Dedication and License (PDDL), Open Data Commons Attribution License, Open Data Commons Open Database License (ODbL) gibi özellikle verinin yeniden kullanımı için geliştirilen lisanslar bulunmaktadır. Creative Commons Public Domain Mark (CC0) ise veri ve içeriğin tüm haklarından feragat edilerek kamuya açılmasını gerektiren bir lisanstır. Söz konusu lisans, Avrupa dijital kütüphanesi Europeana tarafından da kullanılmakta olup açık erişim yayıncılık modelini benimseyen kültürel bellek kurumları için çözümsel yaklaşımlar sunmaktadır.²¹

Türkiye Nogaylarıyla İlgili Kültürel Mirasa Erişim

Nogaylar, tarihteki büyük Türk devletlerinden birini kuran, bununla birlikte konar-göçer yaşam tarzını benimseyen bir topluluk olarak anılmaktadırlar (Akbaba, 2013: 241). Türkiye’ye göç etmeleri 18. yüzyıla dayanan Nogaylar, Osmanlı Devleti’nin belirlediği alanlara yerleşerek varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Zamanla Konya’dan Ankara’ya, Gaziantep’ten Adana’ya ülkenin çeşitli yerlerine dağılan Nogaylar, baskın kültürün etkisi altında kalsalar da buldukları yerlerde kendi yerel kültürlerini sürdürme çabası göstermişlerdir. Günümüzde

¹⁷ Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu 2014

¹⁸ Keller 2014

¹⁹ European Commission 2012.

²⁰ Smith 2011.

²¹ Smith 2011.

Türkiye Nogaylarının çoğu, öz kültürlerinin gereği olan uygulamaları unutsa da dillerinin yaşatılması için mücadelelerini sürdürmektedir.²²

Bugün konuşur sayısı oldukça az olan Nogayca, Nogay kültürüne ait mirasın günümüze ulaşmasında önemli bir araç olmakla birlikte, Nogayların kültürel ve toplumsal kimliğini yansıtan kültürel bir miras ürünü olarak değerlendirilebilir. Dile ek olarak, Nogayların yüzlerce yıllık yaşayışlarına ışık tutan tarım araç ve gereçleri, çeşitli objeler, yaşam biçimlerine özgü eşyalar, kıyafetler, yemekler, müzik aletleri, şarkılar, maniler gibi miras ürünleri unutulma ve zamanla yok olma riskiyle karşı karşıyadır. Konuya ilişkin sınırlı literatürün yanı sıra, Türkiye Nogayları örneğinde Nogaycanın dilbilgisel özellikleri ve söz dizimi çerçevesinde belgelenmesini ve konuşurlarının dil tutumlarıyla ilgili araştırmaları kapsayan Türkiye Nogayları Projesi, tehlike altındaki bu dile ve dili besleyen kültüre ilişkin güçlü bir farkındalık yaratmıştır.

İçeriği itibarıyla değerlendirildiğinde, proje kapsamında üretilen belgelerin alan araştırması ile oluşturulan sesli ve görsel kayıtların transkripte edilmesiyle ortaya çıkan metinleri kapsadığı görülmüştür. Belgeler içerik olarak Türkiye’de konuşulan Nogay Türkçesini ve sözlü aktarımla elde edilen, Nogay Türklerine ait kültürü yansıtan bilgiler içermektedir. Belgeleme süreci sonunda yaratılan özel dizin programıyla;

- Sözcüğün anlamı, türü, kökeni ve geçtiği yerleri işaret eden **sözcük dizini**,
- Sözcüklerin aldığı ekleri içeren **ek dizini**,
- Nogayca söz varlığını ortaya koyan **bağlam dizini** oluşturmak ve bu bilgileri internet ortamında paylaşmak amaçlanmıştır.
- Bu girişimin, Nogayca söz varlığı ile ilgili kapsamlı bir veri tabanı oluşturulmasında öncül bir rol üstlenebileceği düşünülmektedir. Bilgi yönetimi açısından değerlendirildiğinde;
- Amaç, Nogay Türklerine ilişkin dilbilgisel özellikleri yansıtan kayıtlı bilginin sistematik hâle getirilerek erişilebilir olmasını sağlamaktır.
- Oluşturulan dizinlerle söz konusu belgelere erişim etkinliğini artırmaktır.
- Tüm bunların nihai amacı, Nogaycaya özgü dilbilgisel özelliklerin bilim ve kültür dünyasına kazandırılmasını sağlamaktır.
- Dizinleme sürecinde;
- Bilgi erişim etkinliğini sağlayan çakışmanın yaratılması, bir diğer ifadeyle, anahtar sözcük ve belgeyi niteleyen dizin terimlerinin eşleşmesi gerçekleştirilmelidir.
- İdeal bir bilgi erişim sisteminden beklenen, ilgili belgelerin tümüne ve salt ilgili belgelere erişim sağlamasıdır. Bu durum belgelerin özelliklerini ortaya koyan uygun dizin terimlerinin seçilmesini gerekli kılar.
- Dizin, belgeleri tanımlamanın yanı sıra kullanıcıların uygun arama terimlerini tercih etmeleri açısından da yol gösterici olmalıdır.
- Nogayca sözcüklerden oluşan belgeler dizinlenirken seçilen terimlerin, dizinleme yapılan belgelerde geçen sözcüklerden oluşması sağlanmalıdır. Bu yolla belgeler dizinlenirken doğal dil yapısı korunmuş olur.
- Doğru terimlerin seçilmesi, erişim isabetini artırarak kullanıcı memnuniyetinin daha yüksek oranda sağlanmasına neden olacaktır.

²² Türkiye Nogayları 2019.

Türkiye Nogaylarına özgü kültürel mirasa etkin erişim, yerel gereksinimlerin ötesine geçen, kitlelerin erişimine olanak sağlayan bir sistem yapısının benimsenmesiyle gerçekleşebilir. Erişim etkinliğini artırmak, Nogaycanın ve Nogay kültürünün uluslararası düzeyde tanınabilir olmasını sağlamak, kültürel miras ürünlerine erişim sağlayan uluslararası platformlarla iş birliği yapmak, tam içerik ya da üstveri düzeyinde bütünleşik hizmetler sunmak gibi esasları gerekli kılar. Tüm bunlar Nogaycaya ve Nogay kültürüne özgü eserlere, açık erişim sağlandığı sürece anlam kazanacaktır. Bu kapsamda tasarlanacak bir erişim platformu, Nogayca belgeler için hazırlanan özel dizinlerin yanı sıra, Nogay kültürüne özgü diğer ürünleri de kapsamalıdır. Nogay Türklerine özgü tüm kültürel miras ürünlerine erişim sağlayacak bu platforma özel olarak geliştirilen yazılım, erişim etkinliğini artırmak amacıyla farklı tarama seçenekleri sunma, farklı içeriği yine farklı veritabanlarından çekme gibi özellikler taşınmalıdır. Bu sistem, dijital biçimlere dönüştürülmüş fotoğraf ve video gibi kayıtların fotoğrafik görsellerine erişimle sınırlı olmayıp, içerdiği öğelerin her birine ilişkin tanımlayıcı verilere de erişim sağlamalıdır. Ancak bu durumda kullanıcı açısından zengin erişim öğeleri yakalamak, araştırmacılar içinse tüketilen çabanın yüksek memnuniyetle karşılık bulması hedeflerine ulaşılabilir. Ayrıca verilerin, Europeana, Wikimedia gibi farklı erişim platformlarından taranabilir olması, ulusal ve uluslararası düzeyde finansal desteğe ve yeni projelere imkân yaratabilir. Dil başta olmak üzere tüm miras öğeleri (gerek belgeler gerekse üç boyutlu materyaller düzeyinde) düşünüldüğünde Nogay Türklerine ilişkin kültürel varlıklar oldukça zengin görünmektedir. Bu durum uzun vadede **“Nogay Türkleri Kültür Portalı”** gibi bir dijital kültür platformunun yapılmasına zemin hazırlayabilme potansiyeli taşımaktadır.

Sonuç

Zengin kültürler, kültürel bilgi birikimlerini ortaya çıkarmakta başarılı olan kültürlerdir. Toplumun mevcut kültürel sistemi, duyarlılıkları ve hassasiyetleri bu kapsamda belirleyici bir rol oynayabilir. Öncül ve dikkat çekici girişimlerin kültürel bilginin yayılmasına sağladığı katkı da yadsınmaz. Koruma ve erişimde disiplinler arası yaklaşımların benimsenmesi, güçlü politikaların geliştirilmesi, dijital platformların uluslararası sistemlerle bütünleştirilmesi gibi çözümler, kültürel miras ürünlerinin daha çok kişi, kurum ve ülke tarafından tanınmasını sağlayabilir.

Dijital görüntüsüne erişim sağlanan kültürel miras ürünlerinin orijinalini görme isteği, o ürünü yaratan kültürün önemini korumasına neden olurken, kültürel turizme ve ekonomiye de katkı sağlar. Bu noktada sürdürülebilir koruma ve erişim uygulamalarının benimsenmesi ve geliştirilecek olası erişim sisteminin uluslararası standartlara uygun politikalarla geliştirilmesi son derece önemlidir.

Meslek içi eğitim, tanıtım toplantıları, konferans, sempozyum, çalıştay vb. türde bilimsel etkinlikler, medyada yapılacak bilinç uyandırma çalışmaları, kültürel miras ürünlerinin onu yaratan topluma ve hatta tüm insanlığa ait olduğu gerçeğini temel ilkeleri arasında sayan ve bilgi paylaşımını özendiren bir yönetim yaklaşımı, dijitalleştiren ve dijital kapılarını herkese açık bırakan kültürel bellek kurumları, yerel kültürlerin gelecekte de var olmasında önemli bir rol üstlenebilir.

Dil, bir insanın kendine özgü kültürel bilgeliğini ifade eder. Herhangi bir dilin tehlikede olması, yalnız ait olduğu kültür için değil, tüm insanlık için risklidir. Dillerin yok olması, onarılamaz

kültürel kayıpları beraberinde getirir. Konuşurlar için özgün dillerinin kaybı, etnik ve kültürel kimliklerinin kaybı anlamına gelir. Tehlike altında bulunan dillerden Nogayca'yı yalnız konuşurlarının çabalarıyla geleceğe aktarmak, konuşurlarının yaşam süresiyle sınırlı bir koruma anlayışını beraberinde getirir. Farkındalık düzeyi yüksek bireylerden oluşan bir toplum, kültürel mirasın soyut temsilcisi olan «dillerin» belgelenmesine, erişilebilir ve kullanılabilir olmasına dolayısıyla tehlike derecelerinin azalmasına neden olabileceği gibi; yok olmak üzere olanların kurtarılmasına da anlamlı katkılar sağlayabilir.

Kültürel ifade çeşitliliğinin korunması, somut ve somut olmayan kültürel mirasların yaşatılmasına bağlıdır. Dili başta olmak üzere Nogay kültürüne ait somut olmayan miras ürünlerinin temsillerinin dijital ortamda erişilebilir olması, somut miras ürünlerinin ise dijital biçimlere dönüştürülerek aynı ortamda paylaşımına açılması söz konusu kültürel miras ürünlerinin uzun dönem korunmasına ve gelecek nesillerde de yaşayabilmesine olanak verir. Bu durum geleneksel koruma yaklaşımlarının ötesine geçen, modern teknolojilerle uyumlu girişimleri kaçınılmaz kılmaktadır. Nogaylara ait somut ve somut olmayan kültürel mirasın müze, kütüphane ve arşiv gibi kültürel bellek kurumlarının dijital platformlarında da sergilenmesi söz konusu miras ürünlerine erişim seçeneklerini ve yollarını artırır. Bu kapsamda oluşturulacak koleksiyonların yönetim politikasında açık erişim standartları benimsenmeli ve gelecek kuşaklarda da yaşatılabilmesi için kültürel mirasa engelsiz erişimin yolu açılmalıdır.

Aksi hâlde dil ölür, dil ölürse kimliğini yansıttığı toplum ve aktardığı kültür ölür...

Kaynaklar

Akbaba, D. E. (2013). "Nogay adı ve Nogayların kökeni üzerine". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2/2, s. 233-242.

Alakuş, A. O. (2004). "Kültür kavramı tanımlarına ilişkin bir analiz". *Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 164.

Bernini, A. (2014). "Languages as intangible cultural heritage: about an 'ecolinguistic capital'. *Biannual Scientific Journal "Sustainable Multilingualism"*, 5.

Bouchenaki, M. (2003). "The interdependency of the tangible and intangible cultural heritage". 14. *ICOMOS General Assembly and International Symposium: 'Place, memory, meaning: preserving intangible values in monuments and sites'*, 27-31 Ekim 2003, Victoria Falls, Zimbabwe.

Duranti, A. (2011). "Linguistic anthropology: The study of language as a nonneutral medium". R. Mesthrie (Ed.), *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics*, Cambridge, MA: Cambridge University Press, s. 28-46.

Lenzerini, F. (2011). "Intangible cultural heritage: The living culture of peoples". *The European Journal of International Law*, 22/1, s. 101-120.

Özlem, Doğan. (2000). *Kültür bilimleri ve kültür felsefesi*. İstanbul: İnkılap.

Öztemiz, Semanur. (2016). *Türkiye'de Dijitalleştirilen Kültürel Miras Ürünlerine Açık Erişim: Bir model Önerisi*. Doktora tezi. Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Öztemiz, Semanur. (2017). *Türkiye’de Dijital Kültürel Miras Ürünlerine Açık Erişim*. İstanbul: Hiperyayın.

Öztemiz, S. ve Yılmaz, B. (2018). “Open access to digitized cultural heritage: A model proposal for Turkey”. *DTCF Dergisi*, 58/2, s. 1647-1666.

Smeets, R. (2004). “Language as a vehicle of the intangible cultural heritage”. *Museum International*, 56/1-2, s. 156-165.

Türkiye Bilişim Derneği. (2014). Kültür ve Sanatta Bilişim Uzmanlık Grubu Çalıştay sonuç raporu. Ankara ATO Congressium, Kasım 2014.

Genel Ağ Kaynakçası

Avrupa Konseyi Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi. Çev. Hasan Ferhat Güngör. 2005, <http://europanostra.org.tr/files/file/Farokonvansiyonu.pdf> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2018).

European Commission. “Orphan works directive 2012/28 EU”. 2012, https://ec.europa.eu/commission/index_en (Erişim tarihi: 12 Nisan 2018).

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu. 2014, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5846.pdf> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2019).

IFLA. “Guidelines for digitization projects for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives” 2002, .
<http://www.ifla.org/files/assets/preservation-andconservation/publications/digitization-projects-guidelines.pdf> (Erişim tarihi: 14 Kasım 2014).

Intangible Cultural Heritage Program. “What is the intangible cultural heritage?”. 2008, http://www.mun.ca/ich/what_is_ich.pdf (Erişim tarihi: 4 Nisan 2019).

Keller, P. “Europe’s cultural heritage institutions deserve better”. 2014, <http://www.communia-association.org/2014/11/06/europes-culturalheritage-institutions-deserve-better/> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2018).

Müşerref, C. “Kültürel miras ve müzecilik çalışma raporu”. 2009, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2018).

Öztürk, İ. H. “Dijital tarih”. 2015, <https://dijitaltarih.wordpress.com/category/dijital-muzelersergiler/> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2019).

Pachali, D. “Kütüphaneler dijital arşivlerini kullanıcılara nasıl açıyor?”. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. 2014, <http://www.goethe.de/ins/tr/lp/kul/mag/bib/tr12094548.htm> (Erişim tarihi: 02 Nisan 2019).

Smith, M. “Proposed: a 4-star classification-scheme for linked open cultural metadata” 2011, <http://lod-lam.net/proposed-a-4-star-classification-scheme-for-linked-open-cultural-metadata/> (Erişim tarihi: 15 Mayıs 2015).

Tupja, E.; Cao, P.; Tillich, M. ve Zellner, K. "A digital collection of Intangible Cultural Heritage: potentials and limits of safeguarding intangible cultural practices in virtual environments". 2016, <https://maxtillich.com/assets/work/heritage/intangible-cultural-heritage.pdf> (Erişim tarihi: 01 Mayıs 2019).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü. "Kültür ve miras tanımları" 2019, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim tarihi: 04 Nisan 2019).

Türkiye Nogayları. "Nogaylar hakkında". 2019, <http://turkiyenogaylari.hacettepe.edu.tr/nogaylar/> (Erişim tarihi: 12 Nisan 2019).

UNESCO. "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi". 2003, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> (Erişim tarihi: 12 Nisan 2017).

UNESCO. "UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity". 2001, <http://www.refworld.org/docid/435cbcd64.html> (Erişim tarihi: 01 Nisan 2019).

Yılmaz, B. "Dijitalleştirme konusunda Türkiye'den bir proje örneği: AccessIT". 2012, www.indicate-project.eu/getFile.php?id=235 (Erişim tarihi: 10 Nisan 2017).

